

РЕЙДИ УПА ОЧИМА ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДНИКІВ: ОЦІНКИ ТА ЗНАЧЕННЯ

Проблема діяльності ОУН і УПА навіть після 12 років існування незалежної України викликає гострі суспільні дискусії. Рани залишені на тілі українського суспільства Другою світовою війною, не загоїлися й тепер. Комплекс питань, пов'язаних з історією діяльності ОУН і УПА, має сильне політичне навантаження. Це так чи інакше позначається на наукових дослідженнях даної проблематики. Звернення до оцінки рейдів як одного з тактичних прийомів, що широко використовувались Проводом УПА, є напевно, тим виключенням, коли можна подивитися на це питання, полишивши будь-які політичні аспекти.

Чи так це насправді, чи можна розглядати тактичні прийоми УПА лише у площині військової історії? Яке значення мали рейди для розвитку українського національно-визвольного руху? Спробуємо відповісти на ці питання.

Більшість дослідників розглядають проблему ОУН і УПА в комплексі. Це не дивно з огляду на те, що обидві організації були структурно споріднені і працювали за принципом сполучних посудин. Досліджень, присвячених аналізу суто військових аспектів діяльності УПА, дуже мало. Найбільш гострі питання українського національно-визвольного руху ставляться головним чином в площині політичної історії.

Перш ніж перейти до аналізу рейдів як одного з провідних методів боротьби, хотілося б дати загальний огляд зарубіжної військової історіографії діяльності УПА. Відразу зазначимо, що цей напрямок досліджень представлений лише істориками діаспори. Як слушно зауважив П. Потічний, наявність різних категорій українських військових формацій та той факт, що багато націоналістів служили спочатку у збройних частинах, створених нацистською Німеччиною, викликає значні ускладнення для західних дослідників погано обізнаних з українською специфікою¹.

Серед перших робіт, присвячених проблемі УПА, треба назвати працю М. Лебеда, яка містить багато фактичного матеріалу і за стилем викладу є описовою, а тому її радше можна вважати джерелом, ніж самостійними дослідженням. Проте треба зазначити, що вже в цій роботі були окремі спроби оцінок найбільш резонансних політичних подій. Зокрема, М. Лебедь дав своє бачення волинських подій літа 1943 р.: “тут не обійшлося без провокацій з боку як німців, так і большевиків... одні й другі підшивались під відділи УПА і виконували на поляках акти насильства, грабежів і навіть тортур”². Він також проголосив, що ОУН(Б) вороже поставилась до створення дивізії “Галичина”³. Дана праця має багато інформації щодо військової тактики УПА, але вона не систематизована.

Своєрідне місце у дослідженні військової історії УПА посідає література пропагандивно-інформаційного характеру, яка також поєднує в собі документальні дані з першими спробами осмислення. Яскравим прикладом є так звана “Бібліотека українського підпільника”, що видавалась Закордонними частинами ОУН для користування українського революційного визвольного підпілля в Україні. Вона містить велику кількість документів, споминів, передруків статей крайових і закордонних газетних видань та окремі статті, які за викладом і оформленням (поява посилань на джерела) можна вважати початком наукового осмислення історії УПА⁴. Свого роду це допоміжне джерело, що проливає світло на становлення військової історіографії УПА.

Таким чином, перші спроби дослідження діяльності УПА не були присвячені виключно військовим аспектам історії цього збройного формування, але, акумулювавши значну частину документального матеріалу, ці праці створили проміжну ланку між джерелами й дослідженнями та заклали підвалини до подальшого вивчення даної проблеми.

Друга група робіт виникла трохи згодом, і представлена військовими істориками: Л. Шанковським, Ю. Тис-Крохмалюком та П. Содолем. Загальним для цих праць є їх аполітичність і зосередження виключно на військових аспектах. До даної групи треба віднести і працю П. Мірчука, який хоч і є політологом за фахом, проте, як він влучно висловився у передмові до своєї роботи “Українська Повстанська Армія 1942 – 1952”: “... це перша спроба дати систематичний огляд діяльності УПА за перших десять літ її існування”⁵. Автор наважився представити її читачам аби “заохотити тих, які можуть додати певні доповнення, чи

уточнення... заки час не встигне затерти їх в їхній пам'яті"⁶. До певної міри схожими з працею П. Мірчука є дослідження Л. Шанковського, який подає структурований опис подій і при цьому робить узагальнення, щодо окремих аспектів діяльності УПА.

У висвітленні історії УПА усі вище згадані дослідники доповнюють і уточнюють окремі факти та є більш-менш солідарними в оцінці подій. Серед основних розбіжностей є, хіба що, хронологічні рамки діяльності УПА. Якщо дата народження УПА (1942 р.) не викликає суперечок, то межі діяльності УПА кожний історик бачить по-своєму. П. Мірчук за методом і тактикою боротьби виділяє два періоди: до 1947 р. і від 1947 р. до 1953 р. (рік виходу у світ книги). Для першого періоду, на думку автора було характерне оперування великими відділами. Але ситуація що склалася на 1947 р., змусила знову таки оперувати малими загонами і уникати фронтальних боїв⁷. Ця перша спроба класифікації є досить аморфною. Навіть сам П. Мірчук зазначав, що "границя між обома періодами пливка, бо ж на Волині перехід до нової тактики проведено в основному вже 1945 р."⁸. Л. Шанковський не поділяв історію УПА на періоди, проте закінчував виклад подій 1952 р., коли внаслідок діяльності українського національно-визвольного руху вперше в історії радянської України пост першого секретаря ЦК КП(б)У посів українець за походженням О. Кириченко, а на вищі керівні посади було призначено ряд видатних українських письменників і політичних діячів (М. Бажан, П. Тичина)⁹.

Знову таки до періодизації повертається П. Содоль і пропонує розглядати історію УПА крізь призму двох періодів: 1942 – 1944 рр. та 1945 – 1949 рр. Дослідник називає 1944 р. критичним в історії УПА, бо теренами дій УПА пересувалася лінія фронту і "всюди були великі маси ворожого війська обох окупантів"¹⁰. Це привело до збільшення загонів повстанців і поставило керівництво перед необхідністю модифікації організаційної структури, що й було зроблено¹¹. Саме ці події, на думку автора, ознаменували закінчення цього періоду. Остаточний край діяльності УПА було покладено так звану "демобілізацією" – перехід регулярних частин УПА до збройного підпілля – восени 1949 р.

З формальної точки зору, запропонована П. Содолем періодизація є вірною, оскільки після "демобілізації" зникає предмет дослідження – УПА, однак той факт, що в рамках збройного підпілля боротьба продовжувалась і що вели її колишні вояки

УПА є, мабуть, вартим аби визначити ще один період. Адже вищевказані П. Потічним проблеми і без того суттєво ускладнюють адекватну оцінку українського руху опору для неукраїнських дослідників.

Окремо треба вказати, що П. Содоль мав дуже цікавий план створення енциклопедії УПА, яка окрім аналізу структури, питань тактики і стратегії, містила б інформацію про найбільш резонансні бойові акції та біографії старшин й вояків УПА. Попередній варіант енциклопедії вже було видано з метою отримати зауваження та оцінки, аби скерувати подальший напрямок роботи¹². Варто сказати, що на сьогодні П. Содоль є чи не єдиним дослідником військової історії УПА.

Праця Ю. Тис-Крохмалюка цілком присвячена проблемі аналізу тактики й стратегії УПА. Вона має виключно утилітарний характер – ознайомити західний світ із методами боротьби УПА, як такими, що можна використати у майбутній війні проти Радянського Союзу¹³. А тому автор не піднімав питання хронологічних рамок діяльності УПА, закінчивши виклад 1947 р., а саме: вдалим рейдом повстанців до західної зони окупації Німеччини. Л. Шанковський у своїй рецензії на працю вказав на ряд недоліків, зокрема, й на вище згаданий, які, на його думку, негативно позначились на загальній якості дослідження. Автор рецензії критикував Ю. Тис-Крохмалюка, але зазначав, що його дослідження найбільш вичерпним у питанні про стратегію і тактику УПА¹⁴.

Військова історіографія УПА представлена невеликою кількістю праць, що є закономірним результатом двох чинників: необхідності відповідати на більш гострі політичні звинувачення (зокрема, в колабораціонізмі та антисемітизмі) та доволі заплутаної ситуації щодо наявності різних українських військових формацій під час Другої світової війни. У свою чергу, це вимагало доброї обізнаності з тогочасною ситуацією у Східній Європі. Але завдяки тому, що кожен з авторів мав своє специфічне коло наукових інтересів, є можливість дістати цілком ясну загальну картину військової історії УПА.

Рейди були одним з різновидів партизанської тактики УПА. Тому варто сказати кілька слів і про самі принципи партизанської війни. Несподіваним і цікавим з цього приводу є висновок Ю. Тис-Крохмалюка, зроблений ним на аналізі класичної військової літератури: “українці, у своєму військовому мистецтві є прихильниками руху та маневрування, але їм не вистачає розуміння

значення позиційної війни”¹⁵. Автор не вказував чинників, що призвели до появи таких характеристик, але вважав їх історично обумовленими, на користь чого приводив приклади з історії України XVII ст. Зокрема, він посилався на військову майстерність таких видатних українських гетьманів, як П. Конашевич-Сагайдачний та Б. Хмельницький¹⁶. В основу своєї тактики вони поклали, на його думку, партизанські принципи. Ця неординарна думка, певною мірою може слугувати поясненням досить успішної діяльності УПА в умовах повної ізоляції. Проте без належного обґрунтування вона залишається лише гіпотезою.

Повертаючись до питання рейдів, зазначимо, що майже усі дослідники поділяють рейди на внутрішні, що здійснювалися на українських теренах, і зовнішні, коли вояки УПА рейдували по території сусідніх держав. Виключенням є лише праця М. Лебеда, який описує тільки рейди УПА на ОСУЗ* та СУЗ**, оскільки закордонні рейди були здійснені пізніше, ніж побачила світ його книга¹⁷.

Кожен дослідник мав своє визначення рейду. Одними з перших, хто дав опис цього тактичного прийому були П. Мірчук та Л. Шанковський. З огляду на те, що П.Мірчук за фахом політолог, він звернув увагу на політичні аспекти застосування цього методу боротьби. Автор не подавав чіткого визначення, що таке рейд, а натомість вказував, що “рейд зв’язаний завжди з найбільшими трудами й небезпеками, – відділ відривається під час рейду від своїх баз, що ускладнює питання прохарчування, постачання амуніцією та відсилки ранених до підпільних лікарень, – але за те дає найбільші політично-пропагандивні успіхи”¹⁸. Дослідник зосереджував всю увагу на закордонних рейдах УПА, що й не дивно, бо саме ці рейди прорвали інформаційну блокаду, створену радянським урядом і розвіяли міф про те, що УПА це зграя головорізів. П. Мірчук наголошував, що закордонні рейди мали на меті не тільки звернути увагу західного світу до української проблеми, але й “переконати українську еміграцію про потребу і доцільність використання в дії на міжнародному форумі цього великанського політико-морального капіталу, що його створила і творить революційно-збройна боротьба УПА – ОУН – УГВР”¹⁹.

Л.Шанковський був не тільки військовим істориком, але й професійним вояком, що воював в УГА, в армії УНР, був

* ОСУЗ – Осередньо Східні Українські Землі

** СУЗ – Східно-Українські Землі

сержантом УПА протягом 1942-1945 рр. Тому запропонований ним аналіз рейду як тактичного прийому є суто військовим. Так, автор пише: “рейдами називали в УПА швидкі марші відділів УПА по територіях, не охоплених повстанським рухом... Урешті рейдами почали називати також походи відділів УПА по територіях, охоплених повстанським рухом, коли відділи УПА мали якесь спеціальне завдання: пропаганду, саботажі, атентати, тощо”²⁰. Дослідник також звертав особливу увагу на закордонні рейди УПА як на такі, що “здобули для неї (України – Я. Ш.) симпатії у світі”²¹. В окремому розділі він подавав детальну інформацію про рейди УПА на ОСУЗ. На жаль, ці дані не систематизовані. Вони подаються в хронологічному порядку описовим методом²², а тому важко зорієнтуватися у великій кількості фактичного матеріалу. Щодо завдань рейдів, то тут, окрім пропаганди ідеї українського національно-визвольного руху, Л.Шанковський також вказує на “створення передумов для активізації революційних сил на даних теренах”²³.

На відміну від П. Мірчука та Л. Шанковського, Ю. Тис-Крохмалюк звертав більшу увагу на такі аспекти, як підготовка та методи, що застосовували рейдуючі відділи. Автор дає таку дефініцію: “рейд це атака з обмеженою метою...”²⁴ і визначає 5 основних цілей, що ставили перед собою рейдуючі загони: військова (проведення боїв на віддалених від бази УПА теренах, де ворог найменше очікував появи повстанців); політична (ознайомлення з ідеями українського національно-визвольного руху населення нових теренів); захисна (захист цивільного населення від ворога); пропагандистська (підвищення морального духу населення); тактична (мали на меті перешкоджати зачистці теренів ворогом та здобуття стратегічно важливих територій)²⁵.

Прикладом останнього можуть слугувати рейди УПА на Волинь і в Карпати, терени яких повстанці використовували в якості допоміжних баз, тренувальних осередків та плацдармів для рейдів у глиб України²⁶.

Автор також давав докладні рекомендації щодо техніки пересування територією, яка контролюється ворогом; ведення бою; прориву з оточення, тощо²⁷.

Особливу увагу авторів привертає рейд літа 1947 р., коли підрозділи командирів Бурлаки, Громенка й Бродича почали свій марш до західних зон окупації. Даним рейдом було заявлено про український національно-визвольний рух усьому вільному світові, чим і зумовлена однозначно висока оцінка цієї події всіма

дослідниками. До того ж, у своїх працях вони використовували фактично одні й ті самі джерела. Останнє особливо стосується закордонних рейдів УПА, а тому розбіжності в поглядах є мінімальними.

В рамках цього рейду важливим є захоплення в полон чеськими військами командира Бурлаки. Він разом із чотирма іншими вояками у листопаді 1949 р. був засуджений до смерті судом у Братиславі. Найбільш детально цю подію висвітлив Л. Шанковський, тоді як інші торкнулися її побіжно. Дослідник вказував, що підсудні вимагали від суду належного до себе ставлення, як до вояків УПА. В результаті “судді вирішили звернути підсудним однострої й відзнаки й, у дальшому ході процесу, звертались до них як до бійців УПА”, це, на думку автора, “треба розцінювати, як признання ворога” що мало позитивний для УПА резонанс в світі²⁸.

Отже, рейди як метод партизанської тактики давали найкращі результати. Свідченням цього є прорив українських вояків до західних зон окупації. Саме висока результативність, та той факт, що в основу даного методу було покладено рух, який є основним елементом партизанської війни, зумовило значний інтерес військових істориків до цієї проблематики. Особлива увага, до закордонних рейдів була пов'язана з їх високим значенням для українського національно-визвольного руху 30-х – 50-х рр. Так чи інакше, розглядати рейди виключно в площині військової історії неможливо, бо, як слушно вказав Ю.Тис-Крохмалюк, рейдуючі відділи, окрім суто військових цілей, ставили ще й політичні та пропагандистські цілі. Відсутність суттєвих розбіжностей серед дослідників військової історії УПА є результатом обмеженої кількості документів. Це в більшості випадків призводило до того, що автори посилались фактично на одні й ті самі джерела. Незважаючи на те, що дослідження військової історії УПА представлене нечисельною групою зарубіжних учених, дане питання висвітлено досить добре.

Аби належним чином продемонструвати унікальність партизанської тактики українського національно-визвольного руху, хотілося б привести думку інструктора старшинської школи УПА Ратника: “Коли брати за основу регулярну армію. що діє в умовах державного життя, то засоби й можливості партизанських відділів у порівняння з нею дуже малі й обмежені. Але зате партизани завдяки своїм малим відділам та використанню маневру й руху за певних теренових умов і воєнних хитрощів

можуть піднести ефективність (успішність) своїх бойових дій до тієї міри, що вона може в певних умовах майже зрівноважити числову, організаційну й технічну перевагу ворога.²⁹ Далі він додає наступне: “кожний новий удар деморалізує ворога, показує йому його безсилість (хоча б не знати скільки мав танків, літаків і гармат), безрадісність, підриває довір’я мас до свого проводу... викликає у його людей страх перед цією організацією...”³⁰.

Партизанський досвід УПА поставлений у вище згаданій площині досить несподівано виринув на сторінках російського журналу “Независимое военное обозрение”, де було запропоновано використати досвід боротьби НКВС з УПА для умиротворення Чечні. Поштовхом до написання цієї статті, як вказував сам автор, став указ В. Путіна “о возложении руководства контртеррористической операцией на Северном Кавказе на ФСБ...”³¹, що викликало дискусію чи спроможні органи безпеки керувати такими операціями. Автор статі пише: “...как только ОУН-УПА рассредоточилась на мелкие группы и перешла к диверсионно-террористической деятельности (как сейчас происходит в Чечне), для их нейтрализации более эффективными стали специальные методы (автор має на увазі ті методи, що використовував НКВС у боротьбі з УПА – Я.Ш.) подкрепленные широким комплексом мер, реализованных в экономической, политической, культурной, образовательной и информационной сферах.”³².

Такий досить несподіваний ракурс є цікавим з огляду на ті перспективи, що відкриваються в рамках військової історії УПА. Досить виразно окреслюються можливість реалізації двох тенденцій. По-перше, позитивним моментом є можливість актуалізації досліджень історії ОУН і УПА в Росії, навіть не зважаючи на той факт, що в даних дослідженнях, український національно-визвольний рух 30-х – 50-х рр. ХХ ст. отримує негативні оцінки. Проте є можливість, хай навіть і позірна, поступового порозуміння та узгодження позицій щодо цього питання. Зрештою, Україна й Польща пішли цим шляхом.

Негативним же моментом є те, що військова історія УПА потрапляє в політичну орбіту. Це, у свою чергу, може породити безліч нових дискусій. Проте ці можливості можуть так і залишитись нереалізованими альтернативами.

Підсумовуючи сказане вище, хотілося б наголосити на необхідності вписати військовий досвід українського руху опору в загальний контекст української військової думки та переосмислити

цей досвід відповідно до умов нового світового порядку, формування якого виразно окреслилось після подій 11 вересня.

¹ Potichnyj Peter J. Ukrainians in World War II Military Formations: An Overview // *Ukraine during World War II: History and his Aftermath. A Symposium*. Ed. by Yury Boshyk. Edmonton. 1986. P.61-65.

² Лебедь М. УПА: Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Ч.І. Німецька окупація України. [Репринтне видання]. Дрогобич. 1993. С. 73.

³ Там само. С. 79.

⁴ Українська Повстанська Армія. Збірник документів за 1942-1950 рр. Ч.І. 1957. 446 с.

⁵ Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942-1952. Мюнхен. 1953. С. 10-11.

⁶ Там само. С. 12.

⁷ Там само. С. 270-271.

⁸ Там само. С. 270.

⁹ Shankowsky Lev. Ten Years of the UPA Struggle (1942-1952) // *The Ukrainian Insurgent Army in fight for freedom – New-York*. 1954. P.50.

¹⁰ Содоль П. Організаційна структура УПА // *Сучасність* 1983. №1-2. С. 164.

¹¹ Там само. С. 164-165.

¹² Содоль П. Українська Повстанська Армія. 1942-1949. Довідник. Ч. 2. Нью-Йорк. 1995. 295 с.

¹³ Tys-Krokhmalik Yu. UPA Warfare in Ukraine: Strategical, Tactical and Organizational Problems of Ukrainian Resistance in World War II. New-York, 1972. 447р.

¹⁴ Шанковський Л. Нова праця про Українську Повстанську Армію // *Український історик*. 1975. №3-4. С. 120-124.

¹⁵ Tys-Krokhmalik Yu. Вказ. пр. С. 117.

¹⁶ Там само. С. 117-121.

¹⁷ Лебедь М. Вказ. пр. С. 93-95.

¹⁸ Мірчук П. Вказ. пр. С. 273.

¹⁹ Там само. С. 218.

²⁰ Шанковський Л. УПА // *Історія Українського Війська*. Вінніпег. 1953. С. 784.

²¹ Там само. С. 785.

²² Там само. С. 677-682.

²³ Там само. С. 785.

²⁴ Tys-Krokhmalik Yu. Вказ. пр. С. 133.

²⁵ Там само. С. 143.

²⁶ Там само. С. 144.

²⁷ Там само. С. 144-159.

²⁸ Шанковський Л. УПА... С. 791-792.

²⁹ Українська Повстанська Армія. Збірник документів... С. 41.

³⁰ Там само. С.49.

³¹ Плотников Н. Спецслужбы борются с терроризмом. Как это лучше делать, показывает история разгрома украинских националистов 40-50-х годов //Независимое военное обозрение. 24 октяб. №38(362). 2003. С. 3.

³² Там само. С. 4.